

- ⁶ Там жа. Ф.1, воп.1, спр.3542, арк.14; ф.295, воп.1, спр.390, арк.1,2,19.
⁷ Там жа. Ф.1, спр.3542, арк.1,2; ф.295, воп.1, спр.390, арк.35.
⁸ Там жа. Ф.295, воп.1, спр.390, арк.150,151,170, 200.
⁹ Там жа. Ф.24, воп.1, спр.3600, арк.14; ф.299, воп.1, спр.12598, арк.1,6.
¹⁰ Там жа. Ф.295, воп.1, спр.3900, арк.5100.
¹¹ Гл.: Мейлах Б. Вопросы литературы и эстетики. Л., 1958. С.346–347.
¹² НАРБ. Ф.1416, воп.6, спр.606, арк.1467.
¹³ Там жа. Ф.1, воп.1, спр.3503, арк.1–7.
¹⁴ Гл.: Берков П. Н. Из материалов пушкинского юбилея 1899 г.// Пушкин: Временник пушкинской комиссии. М.:Л., 1937. С.404.
¹⁵ Гл.: Вишневский В. Художественные фильмы дореволюционной России (фильмографическое описание). М., 1945. С.41.
¹⁶ НАРБ. Ф.300, воп.1, спр.79, арк.39.
¹⁷ Купала Я. Сбор твораў: У 7 т. Мн., 1976. Т. VII. С.276–277.

А.УВОСТРЫКАВА

МАТЫЎ ЯК ЭЛЕМЕНТ ПАЭТЫКІ РАМАНАЎ МІЛАНА КУНДЭРЫ "ЖАРТ" І "НЕВЫНОСНАЯ ЛЁГКАСЦЬ БЫЦЦЯ"

У разважаннях аб жанры рамана Кундэра падкрэслівае значнасць для яго раманаў матыва як "элемента тэмы", які паўтараецца кожны раз у новым кантэксте. У "Невыносной лёгкасці быцця" Кундэра зауважае, што чалавек, якога вядзе адчуванне прыгажосці, ператварае выпадковую падзею (музыку Бетховена, смерць на вакзале) у матыв, які назаўжды застаецца ў кампазіцыі яго жыцця. Такі чалавек вяртаецца да гэтага матыву, змяняе, развівае, як кампазітар, тэму сваёй санаты. Так дзейнічае і сам аўтар у сваіх раманах.

Адным з характэрнейшых матываў кундэравых раманаў з'яўляецца матыв куліс, які караніцца ў аўтарскай канцэпцыі падвойнай экспазіцыі. У пісьменніка часта праз знешнюю абалонку праглядаецца другі план з'явы, прадмета альбо асобы, але менавіта ён і з'яўляецца, на думку Кундэры, іх сапраўднай сутнасцю. У рамана "Жарт" Людвіг і доктар Костка, два антыподы, спрачаюцца аб кулісах, маючы на ўвазе ілюзіі. У Людвіга наступная пазіцыя: "Я ведаю, што вы ціхі будаўнік вечнага боскага дома і не любіце слухаць аб разбурэннях, але што мне рабіць: я не боскі будаўнік. Урэшце, калі б будаўнікі боскія ставілі тут дамы з сапраўднымі мурамі, наўрад ці нашыя разбурэнні маглі б прынесці ім шкоду. Але мне здаецца, што замест муроў я бачу ўсюды адныя толькі кулісы. А разбурэнне куліс – справядлівая справа". Костка адказвае яму: "Адкуль у вас упэўненасць, што вы можаце адрозніць кулісу ад муроў? Ці заўсёды вы былі ўпэўненыя ў тым, што ілюзіі, над якімі вы смеяцеся, і сапраўды толькі ілюзіі. А што, калі вы памыляецеся? Што, калі гэта каштоўнасці і вы разбуральнік каштоўнасцей? Зменьшаная каштоўнасць і развенчаная ілюзія, я лічу, маюць роўна ўбогую плоць, яны падобныя адна да адной і пераблытаць іх прасцей простага" (С.16).

У "Невыносной лёгкасці быцця" зноў узнікае матыв куліс. Аўтар уводзіць яго ў сувязі з працай адной з гераінь, мастачкі Сабіны. Яшчэ студэнткай акадэміі мастацтваў яна напісала цыкл карцін пад назвай "Кулісы". Першы план яе карцін заўсёды займаў цалкам рэалістычны свет, а за ім, нібы за разарванай дэкарацыяй, бачылася нешта іншае, таямнічае і абстрактнае. Наперадзе была зразумелая хлусня, а ззаду – незразумелая праўда.

Рэаліі палітычнага жыцця Чэхаславакіі пасляваенных дзесяцігоддзяў, ілжывая ідэалогія сацыялістычных функцыянераў давалі штуршок да трансфармацыі чалавечых думак, учынкаў, асобы наогул. Кундэра ў сваіх раманах выкарыстоўвае шэраг вобразаў, якія ўяўляюць сабой зліццё двух светаў, нібы фотаздымкі, атрыманыя шляхам двайной экспазіцыі.

Адзін з галоўных герояў рамана, Тамаш, становіцца фігурай з Сабініных карцін. Кундэра піша аб сустрэчы двух светаў, аб двайной экспазіцыі, калі за сілуэтам Тамаша-ліберціна праглядае дзівосны твар рамантычнага каханка. Ці наадварот, задумваецца Кундэра, можа, скрозь постаць Трыстана, які не думае ні аб чым іншым, як аб сваёй Тэрэзе, бачыцца цудоўны адрынута свет ліберціна.

"Кулісы" часта хаваюць сапраўдны твар, але калі ўдаецца скрозь іх убачыць яго, то постаці герояў ці апісаныя падзеі набываюць камічнасць, якая ўзнікае з іх карыкатурнасці. Гераіня "Жарта" Гелена атручваецца, прымаючы слабительныя таблеткі, якія знаходзіліся ў шклянцы ад альгены. Тым самым трагічны ўчынак набывае фарсаванае адценне. Таблеткі належаць памочніку Гелены, які недахоп мужнасці жадае запоўніць знешнімі атрыбутамі: "шклянцы цюбік ад аль-

гены павінны быў скрыць камічнасць яго хваробы, як цехасы і шырокая куртка – камічнасць яго дзіцячай фізіяноміі" (С.289). Такім чынам, пажаданае выдаецца за сапраўднае. Пэўная афарбоўка ілюзіі ператварае яе ў бачную праўду.

У рамане "Невыносная лёгкасць быцця" ёсць камічна-эпізод "Вялікага паходу" французскіх урачоў на дапамогу Камбоджы.

Аднак камізм паступова перарастае ў чорны гумар і разважанні аб усёй сучаснай еўрапейскай культуры, якой пагражае ператварэнне ў велізарную імперыю кіча. "Кулісы", "трансфармацыя", "карыкатура" з'яўляюцца ў раманах семіятычнымі знакамі і адначасова прыналежнасцю канкрэтнай гістарычнай эпохі. У "Жарце" нават нязначныя рэчы ва ўспрыманні галоўнага героя становяцца сімвалам хлуслівасці жыцця: "... і зноў я падумаў, што гэтыя функцыі (марожанае) падобныя да факелаў і што ў гэтым падабенстве, бадай што, ёсць і пэўны сэнс, таму што гэтыя факелы на самой справе не факелы, а карыкатурнае падабенства факелаў, і тое, што яны з такой урачыстасцю нясуць з сабой гэты ружовы след асалоды, ёсць зусім не ўцеха, а карыкатурнае падабенства ўцехі, якое, магчыма, выражае непазбежную карыкатурнасць усякай уцехі гэтага запаленага правінцыяльнага гарадка" (С.169). Значнасць названага семіятычнага кода ў раманах ("Кулісы") вызначаецца тым, што ён стаў асновай пэўнага гістарычнага перыяду, калі поўнасцю была скажоная ўся сістэма чалавечых каштоўнасцей. Месца сапраўдных каштоўнасцей было занятае выдуманымі, камедыю якіх, як лічыць даследчыца Кундэры Сільвія Рыхтэрава, і прапаноўвае Кундэра ў рамане "Жарт". Рыхтэрава заўважае: "Не думаю, што Кундэра ішоў да таго, каб проста абвергнуць каштоўнасць авангарднай рэвалюцыйнай традыцыі, аднак ён зрабіў гэта: на аснове новага канкрэтнага вопыта ён паставіў пастку, паказаў яе на сцэне, дзе будучае рэвалюцыянера стала сапраўдным іксам. Выдуманая стала рэчаіснасцю – аднак гэта ўжо нельга назваць каштоўнасцю"⁴.

У "Жарце" магчыма вылучыць і матыў слепаты, якая ўласціва ўсім персонажам рамана: Людвіг не пазнае Люцыі, Костка не пазнае ў Людвігу салдата, аб якім яму расказвала Люцыя, Гелена наогул нічога не заўважае скрозь туман свайго сентыменталізму, Зэманэк не бачыць у Людвігу свайго ворага і мсціўцу. Сільвія Рэхтэрава піша: "Гэтая слепата паступова павялічваецца ліхаманкавай рэфлексіяй і аўтарэфлексіяй апавядальніка, які імкнецца выявіць сапраўдны твар сваіх і чужых паводзін". Матыў слепаты набывае развіццё і ў апісанні "конніцы каралёў", калі Яраслаў на традыцыйным народным свяце глядзіць на маўклівага фальклорнага караля і не разумее, што гэта не яго сын. Аб канфармісцкай змене людзьмі сваіх поглядаў, аб уцёках ад адных ідэалаў да другіх герой рамана, Людвіг, прымячае, што слепата змяніла слепату. Гэтыя трапныя афарыстычныя словы дакладна характарызуюць метамарфозы галоўных герояў рамана і метамарфозы гісторыі наогул.

У рамане "Жарт" прасочваецца таксама і матыў незразумелага паслання. "Конніца каралёў", старажытнае, пануючае на Мараве свята, якое нясе з глыбіні стагоддзяў нейкае паведамленне, у сучасным жыцці застаецца, на жаль, толькі маляўнічым відовішчам з эмацыянальна-эстэтычнай функцыяй. Сэнс гэтага старадаўняга рытуалу страчваецца. Не зразумелым у час пасланнем стала для Людвіга Люцыя. Толькі значна пазней, змарнаваўшы вялікую частку свайго жыцця на помсту, ён зразумеў, што Люцыя несла яму паведамленне аб нікчэмнасці такой помсты. У "Невыноснай лёгкасці быцця" таксама выяўляецца матыў паслання. Тамашу вышэйшай воляй была пасланая Тэрэза, якая "нараділася з шасці выпадковасцей".

У рамане "Жарт" упершыню ў Кундэры ўзнікае матыў, які з'явіцца і ў наступных творах: гэта пытанне аб віне камуністычнай часткі кундэраўскай генерацыі, падзеленай лёсам на пняных і гніцеляў. Аўтар разважае аб экзістэнцыяльнай сітуацыі асобы "у пастцы празмерна палітызаванага свету" і таму "матыў парадасальных адносін паміж намерам, учынкам і яго вынікамі становіцца тэмай "Жарту"⁵. Кундэра паказвае горкую і іранічную канфрантацыю рэвалюцыйных ідэалаў і рэалій сапраўднага сацыялізму. Аднак пісьменнік "... не ўступае ў ідэалагічную палеміку з імі, але ўказвае на іх антрапалагічную неабдуманасць, на іх ілюзорнасць". Кундэра дэмістыфікуе ўладу ідэалогіі. Яго раманы – гэта гісторыі бунту асобы супраць смяротнага грамадскага прэсінгу таталітарызму і кічу ў дваццатым стагоддзі. Цэнтр цяжару мецяжу аўтар змяшчае ад сферы палітыкі да сферы асабістага жыцця. Матыў віны і пакарання за яе па значнасці

справядліва вызначыць як адну з вядучых тэм названых твораў Кундэры. Ключом да яе разумення і трактоўкі ў "Жарце" з'яўляецца евангелле і хрысціянская традыцыя, у "Невыноснай лёгкасці быцця" – міф пра Эдыпа. У рамане "Жарт" аўтар праз свайго героя Костку падае агульную канцэпцыю марнасці пакарання, прадыхтаванага нянавісцю. "Жыць у свеце, дзе не існуе дараванне і грэх нельга загладзіць, гэта ўсё роўна, што жыць у адзе" (С.233), – гаворыць Костка, апіраючыся ў сваіх меркаваннях на ідэю хрысціянскага гуманізму. У "Невыноснай лёгкасці быцця" Тамаш з пазіцыі міфа пра Эдыпа не здымае віны з тых, хто "не разумей, што рабіў". Аднак у канцы рамана ён змяняе свой погляд і адказваецца ад тэорыі абавязковай помсты вінаватым.

У аўтарскіх адступленнях-разважаннях мы знаходзім і іншы падыход да гэтай праблемы. Кундэра лічыць, што нічога не будзе даравана, але ўсё будзе забыта. Такім чынам, мы можам меркаваць, што ў пісьменніка асобны чалавек мае патрэбу ў дараванні, яму можна і трэба дараваць.

Яшчэ адным матывам рамана "Невыносная лёгкасць быцця" з'яўляецца матыў аголенасці, празмернай адкрытасці і неабароненасці асабістага жыцця, матыў уніфікацыі цела без душы. Усё гэта ва ўяўленнях галоўнай гераіні Тэрэзы аб'ядноўваецца з асяроддзем канцэнтрацыйнага лагера і сімвалам знявагі. У сваіх снах Тэрэза ўяўляе аголеных маршыруючых жанчын, якія шчаслівыя, таму што адкінулі цяжар душы, гэту смешную гордасць і ілюзію выключнасці. У снах Тэрэзы жанчыны радуюцца сваёй аднолькавасці і нераспазнавальнасці і тым самым святкуюць, як лічыць аўтар, сваю будучую смерць, якая зробіць іх падабенства абсалютным¹.

Матыў аголенасці, знявагі і смерці яднае лёсы герояў рамана з гісторыяй цэлага чэшскага народа. Аголенымі і зняважанымі з'яўляюцца ў дзяржаве ўсе людзі, дзе радыё трансліруе для шырокай публікі прыватныя размовы, запісаныя спецслужбамі. Зняважана Тэрэза, калі ў рэдакцыі швейцарскага часопіса на яе фотаздымкі аб акупацыі Прагі глядзяць, як на выгадны тавар; зняважаны і прэзідэнт Дубчэк, які пасля паездкі ў Маскву павінны звяртацца да свайго прыгнечанага народа.

У рамане "Кніга смеху і забыцця" Мілан Кундэра нагадвае чытачу думку Паскаля аб тым, што чалавек існуе паміж безданню бясконца вялікага і безданню бясконца малаго. Сам пісьменнік, як мы можам меркаваць па яго кнігах, разумее жыццё як спалучэнне таго і іншага. Магчыма, таму ў яго раманах "метафізічныя пытанні аб сэнсе быцця падаюцца ў форме камічных эпізодаў і, наадварот, у свет сур'ёзных разважанняў і высокіх пачуццяў заўсёды прасочваюцца іранічныя адступленні"². Раманы Кундэры – не гістарычныя карціны жыцця Чэхаславакіі пэўнага часу, а ў першую чаргу – раманы чалавечай экзістэнцыі, у якіх матыў выконвае функцыю структурнага, кампазіцыйнага элемента.

¹ Гл.: Кундэра М. Невыносимая легкость бытия // Иностранная литература. 1992. №5–6. С.25.

² Kundera M. Žert. Brno. 1991. S.15. У далейшым спасылкі на гэтае выданне даюцца ў тэксе пасля цытаты.

³ Гл.: Кундэра М. Невыносимая легкость бытия. С.14.

⁴ Richterová S. Slova a ticho. Praha, 1991. S.39.

⁵ Ibid. S.44.

⁶ Kosková H. Hledání ztracené generace. H&H, 1996. S.95.

⁷ Chvatík K. Pohledy na českou literaturu z pěti perspektív. Praha, 1991. S.72.

⁸ Гл.: Кундэра М. Невыносимая легкость бытия. С.27.

⁹ Kosková H. Hledání ztracené generace. S.110.

Е.АЛЯВОНАВА

ПСІХАЛАГІЗМ ГЕРМАНА ГЕСЭ: ВЫТОКІ І ПАЭТЫКА (раман "Стэпавы воўк")

Як вядома, пранікненне мастацкай свядомасці ў сферу эзатэрычнага, душэўна-духоўнага, надзвычай актывізавалася ў апошнія два стагоддзі. Паступова ўзмацнялася шматзначнасць паняцця "душа", у эвалюцыі якое, можа, найбольш яскрава вымалёўваліся заканамернасці чалавечага развіцця – філасофскага, рэлігійнага, эстэтычнага, сацыяльнага. Тым не менш увесь спектр сэнсаў мог і можа быць звязаны да галоўнага: унутраны змест чалавека, тое, што І.Кант вызначыў як "Werth" (унутраная каштоўнасць) у процівагу "Preis" (каштоўнасць знешняя). Увага да душы як да ўнутранай каштоўнасці абвастрылася на мяжы XVIII–XIX стст., калі асоба, чалавечая "я" перажывае апафеоз і